

POSZLER GYÖRGY

BIZONYTALAN REMÉNYEK ÉS TÉTOVA KÉTELYEK (II.)

Borús gondolatok az erdélyi magyarság száz évéről

Ekszkurzus Petru Grozáról

■ Déva mellett egy faluban születik. Apja, az ortodox pap házában. Feje fölött „Magas Déva vára”. Szemében messze a Kárpátok hegyei. Fülében közel a kórusok éneke. Balladákat teremtő táj. Feloldhatatlan ellentétek fenyegetésével. Elvégzendő feladatok követelésével. Fiatal tanár koromban a sümegi várban emlegeti egy szakállas helytörténész, levelező társaként. Közelinek, rokonnak érzi a két hegyi várrom ihletését. Pedig nem lehetnek közel. Geográfiailag és történelmileg sem. Sümeg komor hegyorom. Ám mellette mégis Pannónia szelíd szerenitása. Déva is komor hegyorom. Ám mellette Dácia archaikus zordonsága. Az egyik mintha elégiát ihletne. A másik mintha balladát inspirálna. Az elégia talán merengésből születik. A ballada inkább indulatból. Innen indul a dévai papgyerek. Mintha ezt akarná feloldani. Román az anyanyelve. De a szászvárosi kollégiumban magyarul tanul. És magyarul tanul jogot a pesti egyetemen is. Azonban Lipcsében és Berlinben már németül. Vagyis mire végez, jól beszéli szülőhazája, Erdély három nyelvét. Természetesen „románul politizál”. De gyűléseken hatásosan szónokol – tárgyalásokon gyakorlottan vitatkozik magyarul is. Otthonosan mozog szászok között. Politikustársai románok Bukarestben. Lánya magyar színésznő Kolozsváron. Jól felvértezett a kibontakozó pályára. De irgalmatlanul nehéz a feladata. Sikerei is vannak, de kudarcai is. Értelmezése közben veszedelmesen billeg a mérleg. „Sajátságosan”, mondhatni vészjóslóan kerül hatalomra. Sztálin elégedetlen a király kinevezte katonakormányokkal. És elégedetlenek a kommunisták is. Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes „ront rá” a fiatal uralkodóra. És követeli egy radikálisan baloldali kormány kinevezését. Állítólag öklével veri az „uralkodó” íróasztalát. És azzal fenyegeti, hogy engedetlenség esetén nem garantálhatja az önálló román állam fennmaradását. Úgy tudni, a király későbbi lemondásakor revolver lapul Groza zsebében. Nehéz elképzelni egy nagyhatalom fizikai miniagressziója után a demokrácia megszületését. Egy revolver segítségével való megerősítését. Pedig itt arról esik szó. Demokráciáról. Csakhogy valamilyen módon minden szó önmaga ellentétét jelenti. Mint Orwell világában. Az „újbeszél” idiómájában. Mít tud nyújtani az így született és így megerősített Románia magyarságának? Ne döbbenjünk meg! Azt, amit az egykori Gyulafehérvári nyilatkozat ígért. Kós Károly hajdani röpirata, a *Kiáltó Szó* és a kolozsvári értelmiségiek majdani röpirata, a *Hívó Szó* követelt. Megint csak a magyarság teljes autonómiáját a megalakuló vagy átalakuló, demokratikus vagy nem demokratikus Romániában. Groza ezt ígéri az első perctől kezdve. Csakhogy milyen áron? Itt merül fel a határok igencsak nem könnyű dilemmája.

Az esszé befejező része a Korunk novemberi számában jelenik meg.

Mi lesz a határokkal a két ország, a félig-meddig a győztesek közé emelkedő Románia és a tökéletesen vesztesé süllyedt Magyarország között? Van egy meglehetősen elterjedt vélekedés. Groza a tökéletes autonómia, a teljes nemzetiségi egyenlőség ígretével megvásárolja a magyarság politikai szervezete, a Magyar Népi Szövetség egyetértését a trianoni határok érvényben maradásához. Amit e szervezet meg is fogalmaz. A Romániában élő magyarság Romániában kíván élni.

Nos e vélekedéssel kapcsolatban felmerül két gond. Először az, hogy Márton Áron úgy véli, a Magyar Népi Szövetségnek nincs felhatalmazása, hogy e súlyos kérdésben az egész romániai magyarság nevében nyilatkozzék. E tekintetben pedig a püspöknek igaza van. Ellenvéleményére Grozának írott nevezetes levelében is utal. Majd '46 májusában hívei zárt körében saját memorandumot fogalmaztat. Pontjai egyértelműen követelők. Az erdélyi magyarság saját államában, saját felfogása szerint, saját fajtestvérei között akar élni. Ezért területről lemondani joga senkinek sincs. A román uralom évei a magyarság számára az alapvető emberi jogokat nem biztosították. Magyarország hasson oda, hogy az erdélyi magyarság véleményét saját szószólói által a békekonferencián szabadon kifejtthesse – és így tovább. A memorandumnak jelentős az etikai értéke. És fontos gesztusként marad meg a történelmi emlékezetben. A békekonferenciára azonban – a reálfantasztikum világán belül természetesen – nem jut el.

Másodszor az, hogy a dokumentumok között ennyire sarkított megfogalmazás nem található. A Szövetség intézőbizottságának Kiáltványa marosvásárhelyi ülésén '45 november 18-án így fogalmaz: „Tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi nemzetiségi kérdés megoldása nem határkérdés, hanem a demokrácia megerősödésének, a nemzeti jogegyenlőség tényleges megvalósításának, a határok feloldásának kérdése. [...] Amilyen őszintén valljuk a román haladó demokráciával való együttműködésünk szükségességét, olyan nyíltan és őszintén kívánjuk a Magyarországgal való szoros gazdasági, közművelődési és politikai együttműködést, az útlevélkényszer megszüntetését és a vámhatárok eltörlését. Ez az együttműködés megteremti az előfeltételeit annak, hogy az évszázados ellenségeskedést megszüntetve, Erdély a két népet eltérhetetlen egységbe kovácsolja.” Úgy vélem, meglehetősen egyértelmű: a kiáltvány Groza álláspontjához közelít. Tudomásul veszi a tényt, Erdély lényegében már Romániához csatoltatott. Amit a megkötendő békeszerződés feltehetően (?) törvényerőre emel. De ezen belül az együtt élő népek egyenlősége magas szinten megvalósítható és megvalósítandó.

Ezt fogalmazza meg – keserű iróniával a költészet közelébe emelve – '46 május 17-én Jordáky Lajoshoz írott levelében Szabédi László: „Számunkra nincs határkérdés olyan értelemben, hogy a magyar demokratikus erők akármilyen határok közt is kollaborálnak minden demokratikus akarattal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy pozitíve állást foglaljunk a trianoni határok mellett. Márpedig azt tudni kell, hogy a román demokrácia, amikor kijelenti, hogy a határok nem fontosak, azt mindég úgy érti, hogy tehát nem kell bántani a trianoni határokat. [...] kívánjuk azt, hogy a békeszerződések – függetlenül attól, hogy a trianoni határt tartják meg vagy új határt húznak – tartalmazzák az idegen határokon belül eső nemzetiségek teljes nemzeti szabadságának biztosítékait, románokét és magyarokét egyaránt... Románia szuverenitását a romániai magyarság csak addig tarthatja tiszteletben, amíg maga is részese ennek a szuverenitásnak.”

Vagyis Groza terve félig sikerül. A terv, hogy megadja a magyarságnak a teljes egyenjogúsítást. És megkapja a magyarságtól a trianoni határok igenlését. Félig. Mert az egyenjogúsítást csak szavakban adja-adhatja – az igenlés helyett csak az elfogadást kapja-kaphatja.

Az egyenjogúsítás megadásáról mindenki tudhatja, hogy csak az ellenkezője igaz. Az igenlés megkapásáról mindenki tudhatja, hogy csak a fele igaz. Látszólagos siker.

Teljes sikertelenség az egyik oldalon. Fél siker a másikon. Így zárul a Groza-kísérlet. Minden megy a megoldatlanságban tovább. Bukarest, a majdani román forradalom felé „előre”. Gyulafehérvár, a hajdani függetlenségi nyilatkozat felé „hátra”. Maga előtt görgetve a kisebbségi autonómia megmaradt dilemmáit. E maga előtt görgetés változatait érdemes megfigyelni.

E maga előtt görgetés teremt magának fontos intézményeket, várakat (kártyavárákat), amikre vagy amikben a kisebbségi autonómia épülhet. Kinevel magának építőket. Akik a kisebbségi autonómiát építhetik. És vannak áldozatai. Akiket e harc felől.

Erről szól tovább a történet.

Tehát (kártya?)várak, amikre vagy amikben a kisebbségi autonómia épülhet.

A politika kártya(?)vára. A Magyar Népi Szövetség sorsa

■ A Magyar Népi Szövetség nagyra hivatott politikai szervezet lenne. Létrehozhatná azokat a szervezeti kereteket, és megtölthetné azokkal a politikai és kulturális tartalmakkal, amiket a Gyulafehérvári nyilatkozat ígért és a *Kiáltó Szó* követelt. Vagyis román részről az alakuló nemzetgyűlés, magyar részről Kós Károly. Mikor is? '18-ban és '22-ben. Azaz huszonhat évvel és huszonkét évvel a Szövetség '44-es megalakulása előtt. És huszonhét és huszonhárom évvel a Groza-kormány '45-ös megalakulása előtt. A Groza-kormány megalakulása e tekintetben is igencsak lényeges. A kormányfőt a románok teljes joggal sajátjuknak – a magyarok majdnem teljes joggal barátjuknak tekintik. Hozzá fordul '45 március 12-én, egy héttel a kormány megalakulása, március 6-a után a Szövetség észak-erdélyi végrehajtó bizottságának fontos memoranduma. Fontos. Mert a szinte politikai pártként fellépő szervezet induló követeléseit egyértelműen fogalmazza meg.

A magyar nép kívánja, hogy vehessen részt a kormányban. Mert létszáma országos viszonylatban is meghaladja a tíz százalékot. Észak-Erdély közigazgatására olyan hivatal alakuljon Kolozsváron, amelyben a magyarság számarányának megfelelően képviseltetik. Azokban a helységekből, amelyekben a lakosság több mint ötven százalékban magyar, legyenek a vezetők is magyarok. Erdélyben a román mellett a magyar is legyen hivatalos nyelv. Az elnyomó rendszerek által elüldözöttek térhessenek vissza otthonaikba. Az erdélyi magyarok a Vörös Hadsereg oldalán és a román hadsereg keretében maguk is részt akarnak venni a fasizmus elleni további harcban. Ezek a saját anyanyelvükön, azaz magyarul kaphassanak kiképzést. A közoktatásban az elemi iskolától az egyetemekig épüljön ki az anyanyelvi, vagyis a magyar nyelvű oktatás teljes folyamata. A magyar egyházak, a római katolikus, a református és az unitárius egyház rendelkezzenek a többi egyházzal azonos jogokkal. És így még sarkított megfogalmazásban tovább. A memorandum tehát egyértelműen egy leendő vagy legalábbis lehetséges – a nemzetiség által fogalmazott – nemzetiségi törvény vázlatát előlegezi meg. Vagyis a Szövetség nem rosszul indul. De útja nem így folytatódik.

Alig egy fél évvel később, november második felében Központi Intézőbizottsága Marosvásárhelyen a magyar–román határok kérdését vitatja. Azaz legizsibb pontján ragadja meg a tüzes vasat. Esett már róla szó. Groza kísérletének döntő dilemmája. Minden rendű és rangú egyenjogúság és autonómia ígéretének fejében igenli-e a legfőbb magyar politikai szervezet a trianoni határokat vagy sem. Nos Vásárhelyen igenlés nem fogalmazódott meg, de elfogadás igen. Egy új helyzet elfogadása. Amit a történelem már létrehozott. Hiszen Erdélyt Románia – de jure még nem, de facto már igen – a trianoni határokon belül kormányozta. A Központi Intézőbizottság Kiáltványa körültekintő, de kínosnak is érezhető fogalmazvány. Nem mondja ki, hogy Romániában kíván élni. De azt igen, hogy Romániában minden érdemi kívánsága

teljesül. Nem mondja ki, hogy Magyarországhoz kíván tartozni. De azt igen, hogy Magyarországgal vám- és minden egyéb lehetséges unió megvalósítására törekszik. Vagyis nem „adja el” Erdélyt Romániának. Ahogy a vád később meg is fogalmazódik. De a vád foltjai később mégis rajta maradnak. És nem követ el „hazaárulást”. Hogy Erdélyt visszaadná Magyarországnak. Ahogy később koncepciók bűnperek vádbeszédeiben megfogalmazódik. De a büntetések sújtják a gyanúsítottakat. Meditálok. 17. századi bölcs fejedelmek Móricz tollára való érveléseit olvastam. Vagy 20. századi politikai játszmák alantas gondolati fondorlatait fogadtam el.

Utána mintha megindulna egy folyamat. Ami, ha nem is a Szövetség felbomlása, de megkérdőjeleződése, súlytalanabbá válása felé mutatna. Nem külső erők jelentkeznek. Inkább belső erőtlenségek jeleznek. A határvita után alig öt hónappal, '46 áprilisában Balogh Edgár, a neves politikus és publicista levelet ír a Kolozs megyei pártvezetőségnek. A Szövetség belső viszonyairól. Igencsak furcsa levél. Mintha csupa győzelemről akarna beszélni. De mintha csupa vereségről sikerülne beszélni. Micsoda győzelem, hogy Jordáky Lajost, a jeles politikust kizárták a pártból. Hogy a kulturális intézetekben és a gazdasági szövetkezetekben megkezdődtek a „tisztogatások”. Hogy a sajtóban a Ludányi György orvosprofesszor elleni támadással megindult a harc az egyetemi reakció ellen. Vagyis a Szövetségben, a negyvenes évek második felében – mint mindenütt Kelet- és Közép-Európában – elkezdődött a régi gazdasági, politikai és kulturális értékteremtő keretek szétverése, ezek vezetőinek és alkotónak kiszorítása vagy megfélemlítése.

Balogh kétes etikai-politikai értékű, egy feljelentés, de legalábbis fenyegetés vonásait hordozó „levele” belülről jön. A belső bomlás jeleit hordozza. Ám – igaz, később, három év múlva –, '49 őszén lesújt a külső hatalom. Letartóztatják a magyarság, ezen belül a Szövetség jó néhány vezetőjét. Balogh Edgár, Csögör, Lajos, Kurkó Gyárfás kerül börtönbe. A kolozsvári Bolyai Egyetem, a vásárhelyi orvosi és gyógy-szerészeti egyetem rektora. A Szövetség nemrég lemondott elnöke, ma is egyik vezetője. Mindhárman országgyűlési képviselők. Letartóztatják továbbá Méliusz Józsefet, az ismert író, az Állami Magyar Színház igazgatóját, később főrendezőjét. Az egyszerű tény, a mennyiség és a névsor igencsak meghökkentő. Hogy kerülnek börtönbe országgyűlési képviselők? Mit keres itt a szóban, írásban és gyakorlatban is rendületlenül szuperhűséges Balogh Edgár? Talán az egyes személyek „ballépésein” túlmutató általánosabb cél lehet a háttérben. A magyar szervezet és a magyar értelmiség megrendszabályozása?

Nem jó irányba mennek a folyamatok. Két súlyos figyelmeztetés is jön. Az egyik kívülről. A szigorú Szabédi László röviddel a vásárhelyi kiáltvány után '45 decemberében levelet ír Kurkó Gyárfásnak, a Szövetség elnökének. Arra figyelmezteti, hogy a Szövetség célját, a teljes népi egységet messze nem valósította meg. Majd másfél évvel később, '47 nyarán a Szövetség két vezetőjének, Kurkó Gyárfásnak és Csákány Bélának. Lidérces előrelátással jósolja. A Szövetség feloszlik, ha nem saját, eredendő politikáját folytatja. Feloszlik, ha más nem oszlatja fel. A másik figyelmeztetés belülről jön. '46 februárjában, két hónappal a vásárhelyi kiáltvány után, a Szövetség végrehajtó bizottsága furcsa nyilatkozatot ad ki. Tagadja, hogy a határok kérdésében valaha is nyilatkoztak volna. Nyilvánvalóvá lesz a zavar a Szövetség életében. Mintha utasítás jött volna valahonnan. Ami ezt a gyermeket, önmagát egy pillanat alatt leleplező ellentmondást létrehozta volna.

Nos utasítások valóban jöttek.

Feltehető a kérdés: hol vannak a Szövetség neves vezetői? Hova lett az elnök, Kurkó Gyárfás? '47-ben megingott a helyzete. Amikor a magyar gazdasági szövetkezetek államosítása ellen tiltakozott. De még megvolt a '49 őszi nagy, tömeges letartóztatásokig. Akkor tűnt el a börtönök mélyén. Ahonnan csak évtizedek múlva ke-

rült elő. Fizikailag-pszichikailag megrokkantan. És hova lett a pártból a nagy háttértámogató, Luka László? Aki '47 májusában még keményen kioktató cikkben tiltakozott a Szövetség békülékeny „népfrontpolitikája” ellen Az elvtelen magyar egységet bírálva. Keményebb ígéket hirdetve. Amikben megalkuvás nélkül fogalmazható az osztályharc. '52 óta ő sincsen. A végre nem hajtott halálos ítélet után '63-ig még a nagyenyedi börtön magánzárkájában van. Amíg utol nem éri a megváltó halál.

Felgyorsulnak a folyamatok, és egyszerűbbé is válnak. Gheorghe Gheorghiu-Dej, a megfellebbezhetetlen ítéletű pártvezető nyilatkozik a nemzetiségi kérdésben. E kérdést Romániában már végérvényesen megoldottnak tekinti. Nos a nyilatkozat nem a Szövetségről szól. De közvetetten rá vagy rá is vonatkozik. Mi szükség van egy szövetségre, ami egy már megoldott kérdést tovább képvisel? Külön nemzetiségi szövetségre, ami tovább képviseli a politika által már megoldott nemzetiségi kérdést? E helyzettel indul a Szövetség utóélete. Még határozat születik a nacionalizmus elítéléséről és a jobboldali elhajlás elleni harcról. Közben logikusan vetődik fel a kérdés. Szükség van-e még egyáltalán egy nemzetiségi alapon szerveződő szervezetre. Nem tudja-e a feladatokat egy Magyar Demokratikus Bizottság is megoldani? '51 április 19-én tárgyal ebben az ügyben a párt központi vezetősége által kiküldött bizottság. A bizottságnak nincs magyar tagja. Nem tudom. Talán e kérdés Alexandru Moghioroşsal kapcsolatban felvethető? A bizottság – természetesen? – az átalakítás, a Magyar Demokratikus Bizottság mellett, tehát lényegében a Szövetség feloszlata mellett foglal állást.

Ebben az utóéletben a döntések kívül hozatnak meg. És belül fogadtatnak el. Valahogy úgy, ahogy évekkorábban az ekkor már évek óta bebörtönzött Kurkónak írta a szigorú Szabédi. A Szövetség, ha nem a saját politikáját folytatja, feloszlata önmagát. Ha nem teszi, feloszlata más. Most ott tartunk. Más dönti el, hogy oszlassa fel önmagát. És feloszlata önmagát.

Erről '53 február 20-án a szomorú határozat. A teljes önfeladás szövegén túl a „fegyverletétel” öt pontja. A Szövetség kimondja önfeloszlataát és minden tevékenységének megszüntetését. A szervezetek intézkedjenek tevékenységük megszüntetéséről. A bizottságok intézkedjenek arról, hogy aktivistáik helyeztessenek el a tömegszervezetek és az államapparátus kereteiben. Hozzanak határozatokat az ingó és ingatlan javak elosztásáról. A Szövetség Intéző Bizottsága javasolja tagjainak, hogy aktívan kapcsolódjanak be a néptanácsok és tömegszervezetek megfelelő részlegeinek munkájába.

Az autonómia illúziója. Magyar Autonóm Tartomány 1952–1960

■ A történet két változatban is tanulmányozható. *Volt egyszer egy autonómia.* / *egy erdélyi monográfia 1959-ből* az egyiknek a címe. Főszerkesztője Keszy-Harmath Sándor. Egykori iskolatársam a kolozsvári piarista gimnáziumban. Jóval fölöttem járt. Nem ismerhetett. Én is csak a névre emlékszem. Hajdani iskolai ünnepélyekről. A másíknak *Sztálin a székelyeknél* a címe. Szerzője Stefano Bottoni, a kiváló fiatal történész. A kelet-európai kommunista rendszerek története a kutatási területe. Csak futólag találkoztam vele egy kolozsvári konferencián. A meghökkentő cím nem pontatlan. Az erdélyi magyar autonóm tartomány valóban Sztálin furcsa „ajándéka” az erdélyi román–magyar együttélés „megkönnyítésének”. Nem bólint rá az '52-es román alkotmányra. Amíg nem helyezik el e történelmi-pszichológiai bombát a Székelyföld közepén. Ráadásul nem is csak a Székelyföld, hanem az egész ország, a párizsi békeben újra megalkotott Nagy-Románia közepén. Ez a kis „idegen test”. A kisebbségbe szorult magyarok részéről gyermeketeg illúziók épülnek rá. Veszik, vehetik körül. A hatalmukban megerősített románok részéről nagyhatalmi illúziók épülnek rá. Veszik,

vehetik körül. A gyermeteg illúziók fegyvertelenné, sérülékennyé tesznek. A nagyhatalmi illúziók öntudatossá, gőgössé tehetnek. A Magyar Autonóm Tartomány történetét valóban ezek veszik körül. Fegyvertelen, sérülékeny illúziók egyfelől. Öntudatos, gőgös illúziók másfelől. Ezeket kell és lehet számba venni. A gyermeteg illúziók meghatóak és szomorúak is. Valami olyasmik, hogy Románia közepén egy sajátos Kis-Magyarország építetett. Magyar világ. Ahova Bukarestből csak útlevéllal lehet majd utazni. Az épülő új világot nem kell feltétlenül szeretni. Ám mivel magyaroknak magyarul épül, mégiscsak jobban lehet azt majd szeretni. Ezt is jellemzi egy korabeli kesernyés tréfa. Valahogy így. A magyar autonómiában az autó és az autótú magyar. Csak a sofőr román. Benne a színe és visszája is. Valami valóban történt. Még talán jó is lehet. De érdemes megvárni a végét. Nehogy semmivé illanjon el.

Megjegyeznek ehhez valamit. Apró dolog. Reprezentatívnak nem nevezhető, jelképesse nehezen avatható életem jellegzetes mozzanata. Tizenegy év után, zakatoló szívvel, először érkeztem „haza” szülővárosomba, Kolozsvárra. Nem sorolom. A Belváros, a Főter felé közelítve torkon ragadtak a háború végi bombázás rettenetes sebei. Amiket a Liberátor óriásbombázók ütöttek '44-ben. Június másodikán reggel. Amikor „meglátogatták” a várost. De az apró élmény néhány perccel korábban köszöntött. Még az állomáson. Ahogy kiszálltam a hosszú út után. Az állomásépületen óriási tábla. CLUJ – KOLOZSVÁR. Tehát Erdély fővárosa. Átalakult Clujzsá – és megmaradt Kolozsvárnak. Először Cluj – másodszer Kolozsvár. Csak ezután jött a mozi. Az idegen nyelvű filmekben két felirat. Felül román, alul magyar. Aztán néhány évig nem jártam otthon. Mikor újra érkeztem, az állomáson Cluj megmaradt – Kolozsvár eltűnt. A mozikban a román felirat megmaradt – a magyar felirat eltűnt. Kolozsvár nem tartozott Sztálin ajándékához, az Autonóm Tartományhoz. De feliratai változása hordozott valami jelzést. A kicsiben felsejlett a nagy. Feliratai változtak. Ami jó lehetett nekem, eltűnt belőlük. Ami nem lehetett jó nekem, megmaradt bennük. Nem tudhattam akkor az Autonóm Tartomány sorsáról semmit. Tapasztalatlan voltam. És tele lehettem a magyar októbert megelőző, különböző előjelű feszültségekkel. De a jelzést – talán éppen ezért – vettem.

De nem ez a fontos. Inkább az, ami a tartomány körül a hétköznapi politikai realitásában valóban történt. Csupán három mozzanatról. Aminek nemcsak fontossága, de jelképes ereje is lehet.

Először:

Márton Áron, az '58-ban hatvankét éves nagy püspök felerősödött hitbuzgalmi aktivitása. Van ebben valami csodával határos. Megaláztatások és megkínztatások után van. Hivatásának teljesítésétől sokáig megfosztatott. És megindul, hogy bepótolja, amit nem ő mulasztott. Bejárja a Székelyföldet. Újra bérmál. Mert évekig nem tehette. Ennél a bejárásnál érdemes egy pillanatra megállni. Van ebben egy mozzanat, ami archaikusan gyönyörű. A bejárás egy részét lovon teszi. Nem autón. Mert akkor valami mechanikussal profanizálná a testközeli találkozást. Nem gyalog. Mert akkor valami anakronisztikussal teatralizálná a főpapi látogatást. De lovon. mert így nem mechanikusan profán. Nem anakronisztikusan teatralis. Elevenen testközeli marad, és méltóságteljesen emelkedett. Lelki vezető az övéi között. Hogy nem intellektuális, hanem spontán gesztus? Nyilván így igaz. Két intellektuális és morális remekműve, a fajüldözés ellen mondott beszéd és a Petru Grozához írott levél után egy spontán remekmű. Nem Kolozsvár „katedrálisában”. Nem Gyulafehérvár püspöki palotájában. Hanem székely falvak egyszerű ünnepein.

Másodszer:

A tartomány felszámolásához közeledvén megrendeztetik egy alpári kirakatper. A moszkvai rémperek vagy akár a Rajk-per kicsinyített, vidéki, a katolikus egyházra, majdhogynem Márton Áronra célzott változata. Kiválasztott asszonyok Sántha An-

talt, Csíkszentdomokos – Márton Áron szülőfaluja! – káplánját vádolják meg. Hogy megerősökölta lánygyermekeiket a délutáni hittanórákon. A dramaturgia nemcsak alpári. Feltehetően dilettáns is. De az adott helyen és pillanatban jól működik. A rendezők, a játékosok és a közönség majdnem azonosak. Ők diktálják, amit látni kívánnak. Ők játsszák el, amit diktáltak. És ők ujjonganak a talmi bíróság primitíven gonosz ítélethirdetésekor. Csakhogy mindez nem a középkorban történik. A céhek piacainak alkalmi színpadain. Hanem a 20. század közepén. Egy székelyföldi tartományban, a politikai erőszakszervezetek rendezésében.

Harmadszor:

Ám a közép-európai történelemnek a két ország, Románia és Magyarország viszonylatában megvolt a saját dramaturgiája. Két évvel az '56-os forradalom után, '58 februárjában Kádár János vezette magyar kormányküldöttség érkezett Romániába. A román diplomácia remekelt. Nyolc napig utaztatták a különvonatot az országban. Úgy, hogy utasai öt éjszakát a vonaton töltöttek. Ennek az értelmezése nem ide tartozik. De az igen, hogy az autonóm tartományban a delegációt felfokozott illúziók fogadták. Marosvásárhely főterén a küldötteket óriási tömeg várta. Kállai Gyula államminiszter mondott beszédet:

„Megmondjuk világosan: nekünk semmiféle területi igényünk nincs. Azt tartjuk, hogy Magyarországnak van éppen elég földje és népe, hogy azon testvéri egyetértésben a szomszéd népekkel felépítse a maga szocialista hazáját... Eddig is tudtuk és nagyra értékeltük, most személyesen is tapasztalhattuk, hogy a Román Népköztársaságban megvalósult a nemzetiségek jogegyenlősége a politikai, gazdasági és kulturális élet minden területén. A nemzetiségek szocialista kultúrája elválaszthatatlan kapcsolatban fejlődik a román nép szocialista kultúrájával, hiszen ezt a fejlődést ugyanaz az alapvető tényező, a szocialista építő munka táplálja.”

Nem voltam ott. Közvetlenül nem tapasztaltam. De úgy olvasom, döbbenetes volt a hatás. A vártnál jóval nagyobb tömeg lesújtottan oszladozott. Az autonómiához fűzött illúzióktól áthatottan – nyilván – nem ezt várta. Nem is várhatta. Nem ismerhette a háttérben lezajló folyamatokat. Amik közé beilleszkedett e mindenképpen kínos epizód. A román politika ugyanis – valamelyest eltérve a Moszkvából diktált, megszokott sémáktól – ekkortájt vonult ki az országból az orosz hadsereg! – kezdett áttérni a nemzeti kommunizmus máshol még ki nem kísérletezett, azaz járatlan útjaira. Arra az útra, amely Ceaușescu tragikusan groteszk diktatúrájába torkollott. És később e diktatúrát felrobbantó félforradalomhoz vezetett. Többről volt itt szó, mint arról, hogy a hazai kommunisták, Gheorghiu-Dej és csapata végképpen legyőzte a moszkoviták Ana Pauker vezette hajdani csapatát. De arról, hogy a román pártvezetés egy belső irányváltással kísérletezett. Amelynek útja egy addig még nem ismert nemzeti kommunizmus sajátos változata felé vezetett. Ennek a következménye volt a Tartományban és a Tartomány körül lezajlott, mesterségesen provokált botránysorozat. Például a Keszy-Harmath Sándor szerkesztette Tartomány-monográfia ügye. Amely lenyűgöző apparátussal és ebből következő impozáns precizitással vonultat fel a tartomány gazdasági és kulturális fejlődésének tényeit. De ezeket önmagában szinte csak magára a Tartományra vonatkoztatva vonultatta fel. És így a Tartomány apoteózisává vált. Hiába írt a monográfiához Szövérfi Zoltán, a Tartomány pártbizottságának titkára mélységesen lojális előszót. A román vezetés mégis megtalálta az egész munkában a magyar nacionalizmus megbocsáthatatlan bűneit. És ezért az egész monográfiát elvetette és megsemmisítette. Így nehezen találhatta meg azt és használhatta fel az egész folyamatot ismerni kívánó utókor. Van még a Tartomány léte által provokált botránysorozatnak néhány nem érdekeltlen mozzanata. Például a magyar irodalom történetéről szóló iskolai tankönyv körül gerjesztett művíta története. Ami Bányai László politikai pozícióját rendíti meg. Vagy Földes Lászlónak, az

Utunk főszerkesztőjének a méltatlan eltávolítása. Ezek körül nem is csak maguk a tények figyelemre méltók. Inkább a tényeket körülvevő és azokat motiváló körülmények és érvek. Ezek egyfelől a román vezetés változatlanul hiszterizált lelkiállapotára utalnak. Ebből következik, hogy mindenhol megtalálni vélik a magyar nacionalizmus bűnös kezeit. Mintha féltének a terület fölötti hatalmukat. Amit a történelemtől másodszor is megkaptak. Másfelől a bonyodalmakban szereplő magyar vezetők nincsenek az önálló döntések meghozatalára kondicionálva. Talán úgy vélik, hogy minél jobban igazodnak a hatalmi akarathoz, annál jobban szolgálják a magyar ügyeket. Noha ezzel nem erejük, inkább kiszolgáltatottságukat árulják el.

A kolozsvári Bolyai Egyetem (1945–1959) Sziszüphosz egyeteme

■ „Visszatérése közben, ebben a szünetben érdekel engem Sziszüphosz. Az arc, amely a kövekhez oly közel gyötrődik, maga is kő már!... E percekben, amikor elhagyja a csúcst, és lassan leszáll az istenek szállása felé, Sziszüphosz fölötte áll sorsának. Erősebb, mint a sziklája... ha ez a mítosz tragikus, ez azért van, mert hőse tudatos... Magára hagyom Sziszüphoszt a hegy lábánál! Az embert mindenkor megvárja a terhe... De Sziszüphosz a felsőbbrendű hűséget hirdeti. Amely tagadja az isteneket és felemeli a sziklákat...A magaslatok felé törő küzdelem egymaga elég ahhoz, hogy megtöltse az emberi szívet. Boldognak kell elképzelnünk Sziszüphoszt.” (Albert Camus)

A hajdani, tizennégy évet élt kolozsvári Bolyai Egyetemről van szó. Ahogy felépítik és lerombolják. Felgörgetik a sziklát a hegytetőre. Legördül a szikla a hegytetőről. Rövid történetében a felgörgetés-legördülés ritmusa pontosan követhető. Engem is a pillanat érdekel. Amikor visszamegy a hegy alá a legördült kőért. Hogy újra elkezdjen mindent. Mert minden felgördítés után azt hiheti, vége. Ott marad fenn a szikla. Ilyenkor lehet – egy pillanatig – boldog.

A felgörgetés-legördülés története kezdetének, az egyetemalapítás bonyodalmas históriájának az első pillanatokban szem- és fültanúja lehetek. Legalábbis ismerek néhány szereplőt. Látok néhány jelenetet. Ide idézem az egyik alakot. Objektíve mellékszereplőt. Nekem, szubjektíve, főszereplőt. Hun Nándor. A „dráma” egyik „ellenjátékosa”. ’45-ben huszonhat éves. Nincs ott mindjárt a történések elején. Csak a „bonyodalom” egyik csomópontján. Még ’44-ből ismerem. Családilag is találkozunk. Emlékszem szenvedélyes náciellenességére. ’45-ben is többször beszélünk. Emlegeti az egyetem átadását. Hogy a még létező magyar egyetemet a már visszatérő román egyetemnek át kell adni. Meg azt, hogy tiltakozik ellene. Ellenállása történetében akkor valami nagyozolást érzek. Ma már tudom, valóban csinálta. Farkas utcai Don Quijoteként, teljesen egyedül. Majdnem reménytelenül. Volt a viselkedésében valami nagyon fontos. Kívül állt a lelkesedések-állaltesedések, hitek-balhitek, vágyak-illúziók koordináta-rendszerén. Ellenállása abszurd volt az adott realitásban. De lehet, a realitás volt abszurd a kelet-európai históriában. Ám itt a kettő, realitás és abszurdítás már annyiszor felcserélődött.

A Magyar Népi Szövetség ’45 május 31-én tartott kolozsvári nagygyűlésének jegyzőkönyvét olvasom: „Hun Nándor dr. orvos szerint a magyar egyetem itt a román demokrácia próbaköve. Ha az ügy megbukik, akkor a román demokrácia csődbe jut.” Megdöbentő. Egy huszonhat éves orvos a vitán. Nem politikus, ennek ellenére vagy éppen ezért fogalmazza meg a magyar egyetemről szóló vita velejét. Történeti szintre emeli az egész polémiát. A magyar nemzetiségi jogok jelképéről van szó. És a román demokrácia minőségeiről és lehetőségeiről. Ahogy lehetne a Magyar Népi Szövetség vagy a Magyar Autonóm Tartomány esetében is.

Nos. Mi is történik az egyetemek ügyében? Nagyon röviden. Hun Nándor május 31-én fogalmazza metszően okos tételét. Ám három nappal előbb, május 28-án megjelenik két királyi rendelettvörvény. Arról, hogy az egykori román Ferdinánd Egyetem Szebenből és Temesvárról visszatér Kolozsvárra. Június 1-jén megkezdí működését. És arról, hogy június 1-jén magyar tannyelvű egyetem indul Kolozsváron. Vagyis a régi román egyetem jogfolytonosan tovább működik. A régi magyar egyetem jogfolytonosság nélkül megszűnik. Azaz Hun Nándor gyönyörű magánheroizmusa három nappal megkésik. Az egyetem ügyei nélküle, a feje fölött, persze másképpen, elintéztetnek.

Egy másik szereplő. Jordáky Lajos. A dráma egyik főszereplője. '45-ben harminckét éves. Ott van mindjárt a történekek elején. A „bonyodalom” kezdetén. A magyar egyetem ügye mellett tökéletesen elkötelezett. A vitákban az Országos Demokrata Arcvonalat képviseli. Meg a Kommunista Pártot. Mindjárt tanár is lesz a születőben lévő egyetemen. A legjobb álláspontokat támogatja. A tanszékek elhelyezésében, az épületek megosztásában is. Többször is hallom beszélni. Méghozzá majdnem testközelből. A piarista gimnázium dísztermében. Kommunista pártfunkcionáriusként. Nemcsak Zágoni Mikes Kelemen, de Majláth Gusztáv püspök és Kalazanti Szent József szobra tövében is. Helyzetnek-látványnak sem érdektelen. Értelmiségi beszéd. Meggyőző erővel. Ma már tudom. Szociáldemokrata iskolákban, szemináriumokban tanulhatta. Ott tudtak szónokolni. Két témájára határozottan emlékezem. Nemzeti-ségi jogok. Benne a minden szinten kiépülő iskolarendszer. Természetesen a küzdelem a külön egyetemért. És Erdély politikai státusa. Ebben van valami nagyon izgalmas. Nem kifejtetten, nem igenelten, de nem is elhallgatottan. Inkább csak sejtetetten, csak változatként felvillantottan: a független Erdély lehetősége. Nem tagadom, ezért lelkesedem. Nem tudom, hogy merő ábránd.

És még egy szereplő. Lakó Elemér. A dráma egyik mellékszereplője. Lehet, hogy egyáltalán csak az én számomra a dráma szereplője. '45-ben tizenöt éves. Nincs ott mindjárt a történekek legelején. Csak a bonyodalom végén. Nem „játékos”, csak áldozat a folyamatban. Még '41 óta ismerem. A gimnázium alsó négy osztályát járjuk együtt. Az első hármat párhuzamos A és B osztályban. A negyediket, ama bizonyos '44–45-ös tanévet együtt. Akkor mellette is ülök. Az utolsó padban. Nem állunk közel egymáshoz. Legfeljebb egy rövid ideig. '44 júliusában Kolozson „nyaralok”. Ő oda való. Valahol a faluban lakik. Lehet, a faluvégén. Akkor sokat beszélgetünk. A sós tavak mellett. A parkban. Hármában O. Bélával, aki eggyel jár felettünk. Később matematikát tanít a Bolyain. Elemér – nem szeretem a kifejezést, mégis leírom – őstehetség, nyers, zabolátlan, olykor szinte vad. Meg csiszolt, fékezett, olykor szinte gyöngéd. Mindez együtt benne. Ahogy alakul, formálódik benne az egyszeri egyéniség. Erőtlen tehetség. Rengeteget olvas. Sokat tud. És azt görcsösen, nagyon tudja. Nyelveket tanul egyedül. Akkor úgy sejttem, sokra viszi. Vinné is, ha másképpen alakulna. A végkifejletben aspiráns a Bolyain. Dávid Gyulával és Varró Jánossal hurcolják és ítélik el. Megtörik a pályája. A kalotaszegi nyelvjárás magánhangzórendszeréről szóló disszertációját és erőtlen személyisége emlékét ma is őrzöm.

De vissza az egyetemek konkrét ügyeihez. Az átadások, átvételek, jogfolytonosságok, elindulások gondjaihoz. Június 5-én egyetemátadások. A régi magyar egyetemet a régi román egyetemnek június 5-én átadják. De a régi magyar egyetemet az új magyar nyelvű Egyetemnek is június 30-án átadnák. Csakhogy Miskolczy Dezső, a régi magyar egyetem rektora Csögör Lajosnak, az új magyar tannyelvű egyetem ideiglenes intéző bizottsága elnökének az egyetem önkormányzatát reprezentáló rektori és dékáni láncokat nem adhatja át. A régi magyar egyetemnek nincs folytatása. Az új magyar tannyelvű egyetem nem a régi magyar egyetem folytatása vagy jogutóda. Az első Magyarországot, a másodikat Románia alapította. Tehát kié az új egyetem, és

kinek a számára képez értelmiséget? A kérdés tizennégy éven át beárnyékolja a rövid életű egyetem napjait. (De erről máshol és más összefüggésben.)

Tehát előállott az új helyzet. A két királyi rendelettvény értelmében ott a városban a két egyetem. A Szebenből és Temesvárról visszatért régi román egyetem. És a most alapított új magyar egyetem. Ezután vagy ezzel párhuzamosan jön létre Sziszüphosz egyeteme sziszüphoszi voltának első lépcsője. Az első felgördítés – legördülés.

Készül egy átfogó terv a két egyetem együttlérésére. Az épületek és területek megosztására. Továbbá az új egyetem felépítésére. A karok és tanszékek rendjére. A vezetők személyére. A tervet az ODA, az Országos Demokrata Arcvonal helyi vezetői jegyzik. Jordáky Lajos, a kommunista pártemberből lett újdonsült egyetemi tanár. Teofil Vescan, a magyar tannyelvű egyetem egyik legfőbb támogatója. Demeter János, a kommunista ügyvédből előlépett egyetemi tanár. És a két szakértő. Nagy Géza, a köztisztviselőben álló református tanár és Venczel József, a köztisztviselőben álló katolikus szociológus. De az elképzelés és megfogalmazás – minden valószínűség szerint – Venczel Józsefé. Igazságos és egyenjogú megosztásról van szó. És szakmailag indokolt felépítésről és vezetésről. A tervezet két alapelvre épül. Egy kimondatlan, de sejtetett és egy kimondott és kifejtett alapelvre. A kimondatlan, de sejtetett alapelv: az új magyar egyetem a régi magyar egyetem folytatása. Vagyis a magyar egyetem Kolozsváron jogfolytonos. Báthory István egyetemétől kezdve, Mária Terézia egyetemén, azaz a jezsuita-piarista egyetemeken át a sebészorvosképzésig és a jogakadémiáig. Eötvös József és Trefort Ágoston egyetemétől a most létesítendő egyetemig. E kimondatlan, de sejtetett alapelv jelképe a legfőbb személyi javaslat: az új egyetem rektora a híres ideggyógyász-professzor: Miskolczi Dezső. Vagyis a régi egyetem rektora. Mellé kerülne prorektornak az új professzor, Jordáky Lajos. E megosztás a régiek és újak között a karokon is. Csak példaként. A bölcsészeti, jogi, természettudományi karokon dékánok régi professzorok: György Lajos, Búza László, Balogh Ernő lennének. A prodeánok pedig új professzorok. Jancsó Elemér, Demeter János, Dezső Loránd. A kimondott és kifejtett alapelv: az új egyetem 1945-ös alapítása – bázisában – ismételve meg a régi egyetem 1872-es alapítását. Vagyis szakmailag, de területi elhelyezésében is épüljön az Erdélyi Múzeum-Egyesület akkor is meghatározó jelentőségű gyűjteményeire. Pontosan ezt hordozza az épületek felosztására, a karok és tanszékek elhelyezésére tett javaslat. Csak néhány példát. A történelem előtti régészeti tanszék legyen a Bástya utca 2 szám alatti épületben. Mert itt van az Egyesület régészeti és numizmatikai múzeuma. A földtani és ásványtani tanszék maradjon az egyetem központi épületében. Mert itt van az Egyesület földtani, paleontológiai, ásványtani és petrográfiai gyűjteménye. A növénytan tanszék kerüljön az új botanikus kertbe. Mert itt van az Egyesület növénytan gyűjteménye. Az állattani és biológiai tanszék legyen a régi botanikus kertben. Mert itt van az Egyesület állattani gyűjteménye.

A második, a kimondott és kifejtett alapelv mögött a két egyetem, a román és a magyar egyetem teljes egyenjogúságának feltételezése. Legyenek megosztva a klinikák. A Mikó utcai új klinika épületébe kerüljön a magyar belgyógyászati, sebészeti és szemészeti klinika. A magyar idegsebészet maradjon a megfelelő román klinika egyik épületében. A közgazdasági kar számára maradjon a magyar egyetemé a Bástya utca 15 szám alatti épület. A filológiai és irodalmi intézet maradjon a régi helyén. A Király utcai Toldalági-Korda-palotában. A magyar tanárképzés számára létesüljön – a központi épület közelében – megfelelő gyakorlóiskola. Valóban az egyenjogúság feltételezéséről van szó. Mert nemcsak az egykori magyar egyetem egykori épületei osztatnak el. Ugyanis az új klinikát a román egyetem építtette. Az új botanikus kert a román egyetem fejezte be – a két háború között. Ahogy ekkor épült az egyetemi

sportpark, kora gyerekkorom meseerdeje, kora kamaszkorom sportparadicsoma is. Az akkori városszállón. A Szamos és a Malomárok között.

A tervezetben Sziszüphosz sziklája fenn van a hegyen. Vagyis '45 április 30-án, amikor a tervezet készül, fenn lenne a hegyen. De nem egészen egy hónap múlva, május 28-án megjelennek az említett királyi rendeletek. Ezek pedig előírják, hogy a visszatérő román egyetem megtartja minden korábbi épületét. A magyar tantervű egyetem pedig megkapja a Regina Maria leánygimnázium egykori sétatéri épületét. (Azaz a még egykoribb De Gerando Leányiskola – anyai nagymama iskolája – épületét.) És a szükségletek és lehetőségek szerint más épületeket is. A rektort és a dékánokat pedig a minisztérium nevezi ki.

A királyi rendelettel Sziszüphosz sziklája elindul a hegyről lefelé. A tervezet készítői felgördítették a síkról a hegyre. A rendelet megfogalmazói legördítették a hegyről a síkra. Legalábbis elkezdtek a legördítést. Azzal, hogy minden egyetemi épületet a román egyetemnek ítélték vissza. Azzal, hogy a magyar egyetemnek csak a leánygimnáziumot ítélték oda. Ezen nem sokat változtat a ködös fogalmazás. Hogy a szükségletnek és lehetőségnek megfelelően más épületet is. Igaz, később a Bástya utca 15 szám alatti épületet és a Marianum (édesanyám és kedves nagymama iskolája) egy részét megkapják. De mást egyáltalán semmit. Még '40 után, tehát a megszünt magyar egyetem beszerezte felszereléseket sem. A klinikák megosztása egyértelműen elutasították. Ebben és hasonló tárgyakban megaláztatásokról tanuskodó jegyzőkönyveket lehetne idézni. Apróságokról folytatott méltatlan vitákról. Egyre világosabb: az épületek megosztása nélkül a magyar egyetem új klinikáinak megszervezése egyszerűen lehetetlen. Le is vonják az elkerülhetetlen következtetéseket. Júliusban megszületik a határozat. Az orvoskar Marosvásárhelyre költözzön át. Itt kap egyetlen nagy, de romos épületet. Az egykori kadétkiskola épületét. (Emlékezni vélek az épületre. '45 nyarat nagyrészt Vásárhelyen töltöttem. Késődelutáni sétáimon látom: „Csaba királyfi honvéd tüzérhadapród iskola”. Persze az impozáns épület belső titkairól fogalmam sincsen.) A kései leírások tanuskodnak róla. Itt kell a tanszékeket, tantermeket, klinikákat, kollégiumokat, sőt a tanári lakásokat is elhelyezni. A felsőbb emeleteken – egyetemről, kollégiumokról, klinikákról van szó! – a vízellátás sem működik. Orvosok – a vezetőkhöz írt levelekben – poloskainvazióról panaszkodnak. A klinikát egészségügyi lágernek nevezik. Itt kellett – a Bolyai elnevezés még nem hivatalos – „a semmiből egy új világot teremteni”. Pedig a szikla már legördült. Megérkezett a sík földre, megérkezett. Pedig Hun Nándor akciója menet közben már majdnem az utolsó pillanatban meg akarta állítani.

'45 június 3-án, két nappal az egyetem hivatalos átadása előtt. Az egyetemi alkalmazottak szakszervezeti gyűlésén. Hétszáz ember jelenlétében. Balogh Edgár ad végtelenül optimista tájékoztatást. Jön az egyetemalapításhoz a pénz. A klinikákat majd közösen használják. Talán kórterem szerint fogják megosztani. Rövidesen meg is lesz az átadás. A régi egyetemi tanács megszűnt. Csögör Lajos és Demeter János professzorok az Országos Demokrata Arcvonal kinevezettjei. Ám eme optimista vízióban is megjelenik két árnyékfolt. Az orvoskart esetleg mégis át kell vinni Marosvásárhelyre. És számolni kell Kolozsváron a lakosság összetételének megváltoztatásával. Azaz a város romanizálásával. Hogy Erdély fővárosának nemzetiségi megoszlása egész Erdély nemzetiségi megoszlásával arányban legyen. Nos az optimizmus indokolatlan. Az átköltözés elfogadása korai. Kolozsvár romanizálásának javaslata – magyar politikus részéről! – igencsak szokatlan. Ezután szólal fel Hun Nándor. Az átadás ellen hevesen tiltakozik. Mint a folyamatok Don Quijotéja. Teszi, bizony meglehetősen hevenyészett érvekkel. A rendelet törvényt fából vaskarikának nevezi. Benne semmire sincsen semmiféle garancia. Románia maga is megszállott ország. A szovjet hadsereg által elismert egyetemi tanácsot nem iktathatja ki. A folyamatok

rossz irányba mennek. A klinikák élén román igazgatók, magyar aligazgatók. E faji diszkrimináció elfogadhatatlan. Egyetemi állások odaítélésénél csak tudományos szempontok lehetségesek. Az állampolgárság kérdése demokratikus rendben nem lehet szempont. Moszkva figyeli az észak-erdélyi folyamatokat. És a status quón változtatni nem enged. Ezért kell adott pillanatban a szovjet városparancsnokhoz fordulni. El is megy – egy delegáció élén – a városparancsnokhoz. Aki a magyar egyetemnek védelmet ígér.

Nos e kétes-ingatag eredményt vonják másnap vissza. A szakszervezeti bizalmiak gyűlésén. Itt Balogh Edgár helyett Bányai László jelenik meg. A gyűlés – a leírás szerint – „megelőzi korát”. Nem ’45 tavaszát, inkább ’49 őszét idézi. Mármint az akkori gyűlések légkörét. Az előző napi határozatokat visszavonják. Bányai László „fizetett angolszász ügynöknek” nevezi Hun Nándort. És kiutasítja a gyűlésről. Másnap át is adják az egyetemet. Nem a régi egyetemi tanács, hanem az új szervezőbizottság képviselői. Csögör Lajos, Demeter János és Jancsó Elemér.

Az egész Don Quijote-i kísérlethez két megjegyzés kívántatik. Esett szó róla. Hun kívül van minden játékszabályon. És minden illúzió is. Magányos „partizán”. Amatőr. Ezért próbálkozhat e szellemi kamikazeakcióval. Bányai belül van minden játékszabályon. És minden illúzió is. Szervezett funkcionárius. Profi. Ezért szerelheti e kamikazeakciót le. És van az egészben néhány szomorúan megmosolyogtató mozzanat is. Teofil Vescan, a magyar egyetem ügyét tiszta szívből támogató román professzor „nem tudja a történeteket a dialektikus materializmus szempontjából megnyugtatóan értelmezni”.

A „fizetett angolszász ügynöknek” nevezett Hun Nándor pedig nyilvánosan provokálja Bányai Lászlót. És amikor az a provokációt nem fogadja el, kétszer is gyávának nevezi. Dialektikus materializmus, fizetett ügynök, nyilvános provokáció, kétszeres gyávaság! Kolozsváron. ’45 tavaszán. Annyi minden előtt. Annyi minden után. Ó, Istenem! Talán csak ennyit lehet az egészre mondani.

Ezzel együtt az egyetem mégis felépült. A leánygimnáziumban, a Bástyá utca 15-ben, a Marianum egy részében. Meg a marosvásárhelyi kadétiskolában.

Megvoltak a politikai és szakmai „hétterintézményei”. A Magyar Népi Szövetség, az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Az Erdélyi Tudományos Intézet. Ezekre is támaszkodva kiépítette a szervezetét. Karait, tanári testületét. Az évtized végére, ’48-’49-re megint felgördítette a sziklát a hegytetőre. Tanári testülete három részből tevődött össze. Csak a példálódzás szintjén. Erdélyi román állampolgárokból. Saját tudósgenerációból. Az irodalomtörténész György Lajos. Az erdélyi irodalomtörténet kutatója. De fontos publikációi vannak a magyar anekdotakincs és a magyar regény eredete tárgyában is. Az egyetem indulásakor ötvenöt éves. A nyelvész Szabó T. Attila. A nyelvtörténet és a nyelvjárások kutatója. Harminckilenc éves. A történész Bíró Vencel. Az erdélyi történelem kutatója. Fontos publikációi vannak a fejedelemség története tárgyában. Hatvanéves. A szociológus, szociográfus, statisztikus Venczel József. Egy fiatal tudósnemzedék elindítója, szervezője, szerkesztője. Harminckét éves. ’40-ben vagy később oda került magyar állampolgárokból. Utóbb vendégtanárnak minősített oktatókból. Az irodalomtörténész, esztéta, kritikus Benedek Marcell. Magyar irodalomtörténetek, műfajelméletek, esszékötetek szerzője. Hatvan éves. A néprajztudós Gunda Béla. Etnológus, folklorista, tárgyi néprajzos. Harmincnégy éves. A pszichológus Várkonyi Hildebrand. A fejlődéslelektan, pedagógiaelmélet kutatója. Ötvenhat éves. Az irodalomtörténész Zolnai Béla. Kiváló szellemtörténész. A francia irodalom, a stíluselmélet kutatója. Ötvenöt éves.

És a különböző politikai szervezetek kinevezetteiből. Pártokról van szó. Meg a Magyar Népi Szövetségről és az Országos Demokrata Arcvonalról. Csögör Lajos. Eleinte Kolozs megye alispánja. Fogorvos. Korábban is klinikán dolgozik. Negyvenegy

éves. A jogász Demeter János. Eleinte Kolozsvár alpolgármestere. Politikát oktat a jogi karon. Harminchétféves. Jordáky Lajos. Kommunista pártpolitikus. Szociológiával, szociálpolitikával foglalkozik. Harminckét éves. Balogh Edgár. Politikus. Lapszerkesztő. Publicisztikát tanít. Harminckilenc éves.

Ígéretes indulás. A tanárok együttesében benne van egy magas szintű tudományos és pedagógiai megalapozottság lehetősége. Mármint benne lenne. Folyamatos fejlődés esetén. Amit nem akadályoz a kiprovokált válságok sűrűsödő sorozata. Csakhogy '48–49-re „az évtizedfordulóra – nagyjából – mindhárom csoport felmorzsolódik. Vagy inkább mindhárom csoportot felmorzsolják. A saját tudósgenerációból György Lajost csúnyán meghurcolják. Majd ötvennyolc éves korában nyugdíjazták. Bíró Vencelt hatvanhárom éves korában nyugdíjazták. Venczel Józsefet harmincnégy éves korában elhurcolják. Szabó T. Attila – kisebb-nagyobb kanyarok után – marad. A magyar állampolgár vendégtanárok eleve éves szerződést kapnak. Amit csak nagy kínosan hosszabbítanak újra meg. Így Várkonyi Hildebrand meg sem kezdi a tanítást. Benedek Marcell, Zolnai Béla, Gunda Béla pedig '47 és '49 között egyenként távozik.

És a politikai szervezetek kinevezettjei?

Aki nem ismeri a régió történetét, annak döbbenetes. Aki ismeri a régió történetét, annak természetes. Az ő sorsuk a legkegyetlenebb. Csögör Lajos először a Bolyai Egyetem, '48-tól a különvált marosvásárhelyi orvosi és gyógyszerészeti egyetem rektora. Tehát rektor, amikor '49-ben, negyvenöt évesen elhurcolják. Balogh Edgár Csögör Lajos után a Bolyai Egyetem rektora. Tehát ő is rektor, amikor '49-ben, negyvenöt évesen elhurcolják. Demeter Jánost és Jordáky Lajost „csak” 52-ben hurcolják el. Negyvennégy és harminckilenc évesen. Börtönben is vannak – mind a négyen – '55-ig. És '56-ban rehabilitálják őket. Miért csukják be, ha majdan rehabilitálják? Miért rehabilitálják? Ha hajdan becsukták? Jellegzetes kelet-európai funkcionárius-sors. A magyarázat a régió históriájában. De ez már egy másik történet.

A beteljesedő sorsok előhírnökei a megelőző sajtótámadások. Egy brassói lap „megelőzi korát”. Már '46-ban megtámadja Ludányi György orvosprofesszort. De az igazi jelet Luka László adja meg. '47 legelején. Kárhoztatja az elvtelen magyar egységet. Azaz a kisebbségen belüli harcra, tisztogatásra szólít. Ezt konkretizálja az egyetemen belüli nélkülözhetetlen tisztogatásra a kolozsvári *Igazság* '47 június 6-án. A hívó szó nem is talál süket fülekre. Június 16-án az *Igazságban* Bónis György jogtörténészt támadják meg. Június 27-én a *Világosságban* György Lajos irodalomtörténészt. Az elsőt a marxizmus méltatlan meghamisításáért. A másodikat politikai akciók titkos szervezéséért. Az eredmény nem is marad el. A magyar állampolgár Bónis '47-ben távozik. A román állampolgár Györgyöt '48-ban nyugdíjazták.

A szervezett támadásokkal párhuzamosan felszámoltatnak a fontos politikai és tudományos „háttérintézmények”. A politikaiak, amelyeknek az egyetem szervezésében és a tanárok kinevezésében is súlyos szerepük volt. Nemcsak politikai szervezetek kinevezettei esetében. A szervezést elindító, a tanárok személyére is javaslatot tevő Országos Demokrata Arcvonalat már '48-ban felszámolják. A Magyar Népi Szövetség, amely az első perctől kezdve az egyetem ügyében lényeges szerepet játszik, '47-ben még az előtérben van. Ekkor távolítják el a vezetésből a magyar kisebbség képviselőjében kérlelhetetlen Kurkó Gyárfást. A Szövetség lassan súlyát veszíti. Vezetői, Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár börtönbe kerülnek. 53-ban, mivel a nemzetiségi kérdés „már megoldott”, fel is oszlatják. Eltűnnek a tudományos „háttérintézmények” is. Tudjuk, az egyetemalapítás 1872-ben Az Erdélyi Múzeum-Egyesületre épült. Értékes gyűjteményeire, tudományos kutatásaira, népszerűsítő tevékenységére. A '18-tól '40-ig tartó huszonkét évet átvészelte. '45-ben is épített volna rá az új egyetemalapítás. De – láttuk már – gyűjteményeiktől a Bolyai Egyetemet elszakítják. És '48-

ban az Egyesületet államosítják. Nyolcvankilenc évet élt. 1859-től 1948-ig. Az Erdélyi Tudományos Intézet csak nyolc évet élt. '40-től '48-ig. Az erdélyi történelem, földrajz, népélet tanulmányozására alapították. A nyelvész Tamás Lajos volt az igazgatója, a régész László Gyula, a szociológus Venczel József az intézet tanárai. Néhány évig virágzott a tevékenysége. Majd többé-kevésbé gazdátlaná lett. Csak formálisan tartozott a Bolyai Egyetemhez. '48-ban ki is múlt.

Kár szépíteni. '45 és '48 között a hegytetőre lassan-kínosan másodszor felgördített szikla a hegytetőről '48-'49-ben gyorsan-hirtelen másodszor legördült.

A '48-as tanügyi reform, a „vendégtanárok” távozása, néhány tanár eltávolítása után elkezdődött a szikla talán legnehezebb, utolsó, harmadik felgördítése. Furcsa időpont. Csögör Lajos után Balogh Edgár a második rektor. Csak egy évig. '48-tól '49-ig. Talán ez is jelez valamit. Akkor doktorál, amikor rektor. „Természetesen” egyazon egyetemen. Azután, '49-ben együtt hurcolják el az elődjével, Csögör Lajossal. Ekkor a Bolyai vezetésében a legszokatlanabb időszak. Három évig Nagy István, a tehetséges munkásíró a rektor. Aki soha – sem azelőtt, sem azután – egyetemre nem járt. A szikla mégis, a legnehezebben, de egyértelműen gördítették felfelé. Csak három példát. Már mint a generációra, azaz a felgördítésre. A történelem szakon Cselényi Béla, Csetri Elek, Imreh István, Jakó Zsigmond tanít. A magyar nyelvészetben Gálffy Mózes, Márton Gyula, Szabó T. Attila. A magyar irodalomtörténeten Antal Árpád, Csehi Gyula, Jancsó Elemér, Szabédi László. Ők ott vannak a végkifejletig. Körülöttük tanítványok körei, tudományos iskolák alakulnak. Szabédi Lászlónál érdemes megállni. Az eltávozott vendégtanár, Benedek Marcell helyére kerül. '47-ben a második legördülés kezdetekor. Először esztétikát tanít. Majd világirodalom-történetet és magyar irodalomtörténetet is. Sorsa az egyetem sorsával egybeforr. Pontosabban: sorsát az egyetem sorsával egybeforrasztja. Megadva a végjáték tragikus jellegét.

Am a felgördülés közben az egyetemen kívül, az egyetem körül a történelemben megváltozik valami. Véget ér egy korszak. A román hatalom és a magyar kisebbség, legalábbis a kisebbség egy része közötti furcsa kompromisszum. Az egyik oldalon illúzió a világ megváltozásáról. Hogy sohasem lesz még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg félelem: hogy mégis lehet nemzetiségi elnyomás. Tehát beépülni a hatalomba, hogy ne lehessen. A másik oldalon szimuláció a világ megváltozásáról. Hogy valóban nincs még egyszer nemzetiségi elnyomás. Meg bizonyítás: a hatalom részese nem elnyomott. Tehát befogadás a hatalomba, hogy bizonyítani lehessen. E kompromisszumra, álszimbiózisra hovatovább már nincs szükség. '53-ra a nemzetiségi kérdés megoldottnak nyilvánítatik. Így szüntetik meg a Magyar Népi Szövetséget. És tüntetik a kompromisszum részeseit folyamatosan el. A legdurvábban és leglátványosabban a legrepresentatívabbakat. Akik a hatalom részesei lehettek. Vagy inkább csak annak hitték magukat. Például Balogh Edgárt, Csögör Lajost, Demeter Jánost, Jordáky Lajost. Kurkó Gyárfást. Ebbe a folyamatba robban a magyar ötvenhat be.

Végjáték

■ „A sakálok egymást marják. Az egyetem alapszervi ülésén két napig tartó viták folytak. Csehi Gyula támadta Bányait gyűlölettel. Azt hiszem, igaza volt, hogy leleplezte ezt a skalpvadászt. De önkritikát elfelejtett gyakorolni. S ezzel önmagát hasonló támadásoknak tette ki. Meg is kapta a magáét, s vele semmivel sem bántak jobban. Csak marják egymást a terroristák, a tudományirtók... Edgár arra akart rávenni, hogy írjam alá a kolozsvári írók levelét a magyarországi írókhoz. Határozottan elvettem. ...a haladó magyar gondolkodás és mozgalom központjává éppen az egyetem kell hogy váljék.” (Jordáky Lajos)

A naplóbejegyzések '56. május 24-ről, június 27-ről és '57 január 1-jéről. A feljegyzések az egyetem melletti konok kiállásról tanúskodnak. De hírt adnak a fullasztó légkörről. A külső nyomásról és a belső nyomottságról is. A magyar forradalom előtt vagyunk – és közvetlenül utána. A szikla mintha megint kezdene a hegytetőről gördülni lefele. Pedig érdemes megjegyezni. Úgy tűnik, a Bolyain izgatott beszélgetéseken, indulatos gyűléseken önmarcangoló önvádakon, kollégiumi vitákon, temetői gyertyagyújtásokon, költemények szavalásán kívül nem történik semmi vérforraló. Mégis a gyanakvó vádaskodások középpontjába kerül. Gondoljunk bele. A kihívás Magyarországról jön. És a magyar Bolyai Egyetem a felszámolt politikai intézmények (Magyar Népi Szövetség) és tudományos szervezetek (Erdélyi Múzeum-Egyesület, Erdélyi Tudományos Intézet) után az utolsó megmaradt, reprezentatív, kisebbségi szellemi központ. Feltehetően ezért szorul körülötte a hurok. Spontán indulatok is gerjednek. Régóta féken tartottak. Ideológiai bűnbak is kerestetik. Igazán alkalmas erre. Lépésről lépésre bontakozik a folyamat. Néhány hallgatót eltávolítanak. Néhány másikat letartóztatnak. Három fiatal lektor elhurcolása. Dávid Gyula, Lakó Elemér, Varró János. Perük, elítéltetésük. '58 tavaszán mintha felgyorsulna minden. Igaz, januárban Groza is meghal. Talán végleg zöld jelzést kap a folyamat. Azt hiszem, valóban szívügye lehetett ez az egyetem. Mindig támogatta. Egyáltalán, hogy legyen. Kapjon épületeket. Alkalmazhasson vendégtanárokat. Meglátogatta a marosvásárhelyi orvostudományi intézeteket is. Utána szabad már minden. '59 február 26-tól elkezdődik a terrorgyűlések „spontán” sorozata. Az egyetem megszüntét rövidesen hivatalosan is kimondják. A szikla harmadszor és végleg legördül a hegyről.

Végjáték. De a légkör '48 után már egyre fojtóbb. A diákgyűlések, oktatói értekezletek jegyzetviták egyre elvadultabb, elkeseredettebb hangjai. Mintha eluralkodna a „fortélyos félelem”. Amelyben egymás ellen fordulnak a megfélemlítettek. Ilyen Kelet-Európában a kor légköre. Ehhez még hozzájárulhat a kisebbségi szituáció. Az egyedül maradottság nyomasztó tudata. A kívülről jövő, erősödő nyomás, a belülről jövő megfelelni akarás oly ismerős egysége. Elnyomok, hogy el ne nyomjanak. Támadok, hogy meg ne támadjanak. Üldözök, hogy el ne üldözhesse nek. És a szerepek és magatartások állandó felcserélhetősége. Hogy az egyik kategóriából azonnal át lehet kerülni a másikba. Leginkább az ellenkezőjébe. Kicsi, leszűkített rendszerben a nagy kitágított rendszer működése. A kisebbségi helyzetben mindez határozottabban. Érdekes. Az egyik oldalon minden személyes. A végjátékban különösképpen. Sok személyes, saját arculatú, függő elnyomott. A másik oldalon mindez személytelen. A végjátékban különösképpen. Egyetlen, személytelen, arcatlan, független, elnyomó hatalom. Még akkor is személytelen és arcatlan, ha a főszereplő és némely mellékszereplő későbből, a végjátékhoz képest holnapról vagy holnaputánról nagyon is ismerős. Mindez nem a szisztéma közepéről, hanem a pereméről. A pereméről, ahol erővonalai drasztikusabban-brutálisabban jelentkeznek. Ezért evidensen-szimplifikáltabban felismerhetők. Például a végítélkező nagygyűlést vezető Ceaușescu esetében. Aki viselkedésében nemcsak az egyetem sorsa, de saját sorsa is egyértelműen előre jeleztetik. Kimondja az egyetem kivégeztetését. Azok kivégeztetésével együtt, akik sorsukat az egyetem sorsával összekötötték. De nem szabadulhatnak a gondolattól, hogy ez a minden intellektuális és morális megfontolásra, kalibánian inhumán döntéskényszer saját sorsát is elkerülhetetlenül magában hordozza.

A történetben valóban szinte balladai sorsok. A sokszoros nyomás, konkrét, személyes megalázottság alatt összeomló Szabédi László. Bajuszos, sápadt, aszkétaarca, fehéren fénylő, magas homlokával nehezen feledhető. Hogy Csendes Zoltán kamasz-arca sem. Az akkor szokásosan hátra fésült dús hajjal. Szabédi ötvenhét éves, Csen-

des harmincöt. '59. április 18-án és május 5-én lesznek öngyilkosok. Valóban nehezen megfogalmazható, balladai sorsok. Levonják a kelet-európai folyamatok-fordulatok végső szellemi és erkölcsi következtetéseit. Teljesen azonosulnak egy intézménnyel. Annak a kisebbségi szituációban kapott jelképes jelentésével. Hogy a Bolyai Egyetem a romániai magyar önazonosság utolsó reprezentatív intézménye. Ezzel modellálnak egy lehetséges kelet-európai balladát. Mondhatnám beépítették életüket-halálukat az egyetem falába. De nem mondhatom. Mert nem volt már fal. Ahova beépíthették volna. Lakó Elemér későbbi életén is gondolkodom. Talán az ilyesmit nevezik pszichológiai öngyilkosságnak.

Most már csak két megjegyzés.

Aki – valamilyen szinten – benne volt a szisztémában, annak balladai sors jutott. Azonosult vele. Mozgása sorsot csinált neki. A konzekvenciákat le kellett vonnia. Az illúziókat fel kellett számolnia. Aki kívül maradt a szisztémán, annak balladai sors nem jutott. A szisztéma – persze – őt is elkapta. Ki kellett bírnia. De illúziói nem lévén leszámolnia nem kellett. A legklasszikusabb – mint annyi minden másban is, Márton Áron példázata. Megvolt a saját hite. Azon túl nem hitt. Sem a Magyar Népi Szövetség illúzióiban. Sem a berendezkedő hatalom ismételt ígéreteiben. Hívó szkepszissel mondta az egyetemalapítás lázában az első rektornak. „Csőgör kérem, maga tényleg azt hiszi, hogy az önálló magyar egyetem sokáig megmarad?” Nos tudjuk, Csőgör valóban azt hitte. Nos tudjuk, valóban nem maradt meg.

